

Nieuwe natuur voor vogels ter discussie

Wim van der Schot

Vogelaars hebben vaak een uitgesproken mening over hun favoriete en minder gewaardeerde vogelsoorten. Sommigen benadrukken het (on)aantrekkelijke uiterlijk, de zang of het gedrag van een bepaalde soort. Anderen waarderen een soort om weer heel andere redenen, bijvoorbeeld vanwege de zeldzaamheid of juist de talrijkheid. Het staat in ieder geval vast dat er op dit gebied zeer uiteenlopende meningen bestaan.

Ook organisaties die zich inzetten voor de bescherming van vogels, hebben de gewoonte om waardeoordelen over bepaalde soorten uit te spreken. Dit is vermoedelijk een belangrijke reden dat vogelsoorten niet altijd evenveel bescherming ondervinden. Daarbij komt nog dat de motivatie om bepaalde soorten voor te trekken, of aan hun lot over te laten, niet altijd even duidelijk kenbaar worden gemaakt.

Vooraf om deze reden staat selectieve soortbescherming vaak ter discussie, maar de discussie heeft sinds een aantal jaren een nieuwe dimensie gekregen, nadat natuurbeschermers hebben ontdekt dat vrijwel elke gewenste vogelbiotop kunstmatig kan worden gecreëerd. Soms volgen de gewenste soorten kort na de uitvoering van bepaalde maatregelen. Met de aanleg van een schelpeneiland bied je bijvoorbeeld Visdieven broedgelegenheid of je verhoogt de waterstand van een polder om bepaalde moerasvogels aan te trekken, of je trekt een boom om met het doel om IJsvogels te laten broeden. Blijkbaar zijn vogelbiotopen in toenemende mate te creëren en steeds meer organisaties voegen de daad bij het woord.

In dit artikel wordt op deze problematiek dieper ingegaan, waarbij enige kritische vragen worden gesteld: in hoeverre is natuur na te maken? Wie heeft belang bij welke natuur? Gaat nieuwe natuur ten koste van bestaande natuur? Hebben verantwoordelijke organisaties een duidelijk beeld van de nieuwe natuur waar ze naar streven? Is er wel ruimte om nieuwe natuur te maken? En aan welke vogelbiotopen is er behoefte? Kortom, aan welke vogelsoorten en in welke aantallen kan een onderkomen worden geboden? Voor vogelaars meer dan voldoende aanleiding om zich in deze discussie te mengen.

Twee fraaie voorbeelden

In de jaren zeventig en tachtig genoot een Amersfoortse vogelliefhebber Anton de Bruyn enige bekendheid en faam vanwege het grote vernuft waarmee hij in zijn ruim uitgevallen tuin leefgebieden creëerde voor een verbazingwekkend aantal wilde vogelsoorten. Hiermee leverde hij het bewijs dat met een goed uitgedacht plan een uitgekend beheer er geweldige mogelijkheden bestaan voor kleinschalige natuurontwikkeling ten behoeve van vogels.

Een veel grootschaliger natuurontwikkelingsproject, de alom geroemde 'Oostvaardersplassen' in Zuidelijk Flevoland, heeft nationaal en zelfs internationaal zeer veel opzien gebaard, vanwege de explosie van natuurlijke rijkdom in deze nieuwe polder. Het is waarschijnlijk het meest spectaculaire voorbeeld in Nederland van de creatie van een uitzonderlijk soortenrijk natuurgebied in een (voorheen) relatief soortenarm milieu (IJsselmeer). Hierbij moet worden opgemerkt dat de

'Oostvaardersplassen' voornamelijk onbedoeld en spontaan zijn ontstaan.

Deze twee succesvolle voorbeelden tonen niet alleen aan dat nieuwe natuur kan worden gemaakt, maar dat nieuwe natuur ook een relatieve meerwaarde krijgt ten opzichte van de uitgangssituatie. Het maken van nieuwe natuur zou op basis van deze indrukwekkende resultaten eigenlijk niet ter discussie moeten staan, maar waarom worden er dan toch steeds vaker kritische geluiden gehoord? Blijkbaar heeft het tot ontwikkeling brengen van nieuwe natuur ook een aantal negatieve kanten.

En toen was er natuur!

Een vraag die steeds vaker wordt gesteld, is de volgende: welke natuurwaarden waren er oorspronkelijk aanwezig in gebieden waar naderhand nieuwe natuur voor in de plaats is gekomen? Men realiseert zich plotseling dat de creatie van een prachtig natuurgebied, zoals de Oostvaardersplassen, ooit ten koste is gegaan van bepaalde dieren en planten die er voorheen leefden. Slechts weinigen realiseren zich dan, dat in de vroegere Zuiderzee, en later in het niet-ingeplanderde deel van het IJsselmeer, grote aantallen watervogels leefden, die tegenwoordig in het gebied slechts een fractie van hun geschikte leefmilieu aantreffen. In sommige gevallen gaat het om vogelsoorten, zoals het Nonnetje - nota bene een Rode-lijstsoort - die in aantal sterk zijn afgenomen als gevolg van een steeds verdergaande inkrimping van het overwinteringsareaal. In Europees verband is de achteruitgang van deze soort daarom zeer ernstig te nemen. De critici stellen zich dan de vraag, niet geheel ten onrechte, hoe de waarde van de nieuwe natuur zich verhoudt tot de oude natuur. Wie bepaalt eigenlijk of de aanwezigheid van Blauwborstjes en kiekendieven in Flevoland een grotere waarde vertegenwoordigt dan de Nonnetjes en zaagbekken die er nog leefden toen hier nog water was? Een vergelijkbare discussie doet zich voor naar aanleiding van de natuurontwikkelingsplannen langs de Noordhollandse IJsselmeerkust. Allerlei Noordhollandse organisaties tonen zich enthousiast over de plannen om in de ondiepe kustzone moeras te ontwikkelen. Maar ook hier wordt voorbijgegaan aan de reeds bestaande rijke natuurwaarden. Deze waarden zijn er wel degelijk, maar minder zichtbaar, want

ze zitten onder de oppervlakte (zie het onlangs verschenen themanummer van de 'Graspieper' over de Gouwzee). Blijkbaar is de bestaande, weinig zichtbare natuur van minder waarde dan de andere (zichtbare) natuur. De aan te leggen natuur gaat dus altijd ten koste van bestaande natuur; in het geval van de Gouwzee zelfs ten koste van een uniek rijk ecosysteem met kranswiervelden, met allerlei kleine dierlijke organismen, maar ook Krooneenden en veel visetende vogels. Ondertussen weet nog niemand hoe moerasontwikkeling vorm zal moeten krijgen, welk lange-termijnbeheer voor het gebied noodzakelijk is en welk streefbeeld kan worden gerealiseerd. Het ontwikkelen van nieuwe natuur is misschien erg aantrekkelijk, maar de kans is levensgroot aanwezig dat de vernietigde oorspronkelijke natuur een grotere waarde vertegenwoordigde dan hetgeen uiteindelijk daarvoor in de plaats komt.

Waar naar wordt gestreefd en wat in stand is te houden?

Organisaties die betrokken zijn bij het ontwikkelen van grotere nieuwe natuurgebieden, hebben vaak een beeld voor ogen van de te creëren natuur. Het bereiken van zo'n globaal streefdoel blijkt soms opmerkelijk eenvoudig te verwezenlijken als het gaat om dynamische milieus, zoals kust-, moeras- en duinmilieus. Als dit doel eenmaal is bereikt, zal de situatie echter gehandhaafd dienen te worden. Dan beginnen de problemen echter pas. Het continueren van het streefbeeld is in feite een stadium van de natuur op weg naar een climaxsituatie. In Nederland leidt dit, op lange termijn, uiteindelijk vooral tot bosvorming, tenzij er kunstmatig wordt ingegrepen. Het is dan noodzakelijk om bijvoorbeeld waterstanden te manipuleren of, bij afwezigheid van bepaalde inheemse diersoorten die de dynamische milieus in stand kunnen houden, kunstmatige beheersmaatregelen te treffen. Dit gebeurt onder andere met behulp van mechanische hulpmiddelen, het herintroduceren van inheemse diere- en plantesoorten, het uitzetten

van beheervervangende grazers (runderen, schapen, geiten etc.) maar soms ook het uitroeien van uitheemse dieren en planten. Echter, de kunstmatige strijd van mensen tegen successie en andere ongewenste ecologische ontwikkelingen is een permanente en harde strijd, misschien zelfs een bij voorbaat verloren strijd. Voor het in stand houden van een bepaald dynamisch streefbeeld zijn namelijk een aantal belemmeringen te voorzien:

- er is voortdurend veel geld voor nodig, geld dat op een gegeven moment wel eens niet beschikbaar zal zijn, bijvoorbeeld als gevolg van een bezuinigingsronde;
- milieuveranderingen als gevolg van zure regen, oppervlaktewaterverontreiniging, verdroging, broeikas-effect en verdwijnende ozonlaag zijn onvoorspelbaar en niet goed beheersbaar;
- het politieke en maatschappelijke draagvlak voor de aanleg van grote nieuwe natuurgebieden blijkt nogal eens een wankel basis te zijn om de zich ontwikkelende natuur in stand te houden, zodra er economische belangen in het geding zijn (Ruigoord, Diemerzeedijk, IJmeer, Guisveld etc.);
- ecologische processen zijn ingewikkeld en dus tot op zekere hoogte onvoorspelbaar en onbeheersbaar, waardoor deze gaan gepaard met veel onbedoelde ontwikkelingen (Oostvaardersplassen, IJmuidenstrand etc.). Vogels 'weten' welke natuur ze willen, maar hun wensen zijn niet communiceerbaar. Mensen kunnen vogels slechts tot op zekere hoogte tegemoetkomen;
- ecologische gevolgen van aanwezige uitheemse planten en dieren zijn niet te calculeren factoren bij het handhaven van het streefbeeld. Natuurontwikkelaars zullen dus steeds met de neus op de feiten worden gedrukt. Grootschalige natuurontwikkeling met een streefbeeld is niet alleen moeilijk te bereiken; het handhaven ervan is waarschijnlijk onmogelijk.

De aan te leggen natuur gaat altijd ten koste van bestaande natuur. In de Gouwzee ten koste van Krooneenden en andere visetende vogelsoorten.
Foto: Henk Harmsen.

Waar komt welke natuur?

Volgens velen is Nederland zo goed als af. Noord-Holland is voor een groot gedeelte definitief ingedeeld in woon-, industrie-, landbouw-, visserij-, recreatie-, vuilstort- en natuurgebieden. Bij uitzondering wordt de functie van een gebied veranderd of krijgt een gebied meer dan één functie. Dit betekent dat zich buiten de gevestigde natuurgebieden zelden gelegenheid voor de ontwikkeling van nieuwe natuur voordoet. Tot op heden hebben dergelijke schaarse gelegenheden zich voorgedaan in gebieden met minder rendabele landbouw en visserij of op vuilstorten, ongebruikt industrieterrein en andere terreinen die voor de oorspronkelijke functie ongeschikt worden geacht. Voor een belangrijk deel gaat het om een aantal kleine nieuwe natuursnippen in een voornamelijk door intensieve landbouw en agglomeraties beheerd land.

Een vrij substantieel en ambitieus natuurontwikkelingsproject, in het kader van het Nationaal Natuurbeleidsplan, zal binnen enige jaren gerealiseerd moeten worden in het weidegebied tussen Bergen en Schoorl. In de praktijk gaat het echter om slechts 675 ha aan de binnenduinrand grenzende landbouwgrond, waarvan een deel nog ter discussie staat. In de plannen wordt een verscheidenheid aan streefbeelden vermeld, waarbij de ecologische ontwikkeling voornamelijk spontaan zal moeten plaatsvinden, binnen de al aanwezige abiotische grenzen. Ook dit meest ambitieuze Noordhollandse natuurontwikkelingsplan blijkt echter weinig om het lijf te hebben: de oppervlakte is gering, wordt waarschijnlijk nog minder en er wordt vrij oninteressante nieuwe natuur gecreëerd die weinig verschilt van de daar al aanwezige natuur. In dit geval gaat het slechts om het opkalefateren en kunstmatig in stand houden, van een (weide-)museumlandschap, waar weinig ruimte zal zijn voor dynamische natuurontwikkelingsprocessen. Het is te voorzien dat dit cultuurlandschap uiteindelijk zal verworden tot een nostalgisch kweekbedje voor Pinksterbloemen en Grutto's.

Landschapontwikkeling wordt ten onrechte gepresenteerd als een vorm van natuurontwikkeling; het wordt echter steeds duidelijker dat deze verschillende doelstellingen vaak onverenigbaar met elkaar zijn. Plannenmakers veronderstellen dat beide doelstellingen samen kunnen worden gerealiseerd, maar alleen een duidelijke keuze voor 'wilde' dynamische natuur biedt misschien enig perspectief.

Een ander probleem bij het realiseren van natuurontwikkeling is de toenemende weerstand van boeren om hun grond te verkopen aan natuurbeschermingsorganisaties. De door boeren gevraagde hoge grondprijzen zullen een grote belemmering vormen bij het bereiken van de overheidsdoelstelling om de zogenaamde Ecologische Hoofd Structuur (EHS) tot stand te brengen. Zelfs als de overheid erin slaagt om alle gewenste grond (ongeveer 50.000 ha) te verwerven, dan dient zich al weer een volgend probleem aan: wie neemt het beheer van deze gebieden voor zijn rekening? Een reden te meer om de uitvoering van deze ambitieuze plannen met argwaan te blijven volgen.

Is er nog ruimte voor nieuwe natuur en vogels?

Nu het ernaar uitzielt dat grootschalige nieuwe natuur waarschijnlijk niet zal worden gerealiseerd - althans niet binnen afzienbare tijd - kan de hoop mogelijk zijn gevestigd op niet-geplande ontwikkeling van natuur. Het is opmerkelijk dat een groot deel van de recente nieuwe Noordhollandse natuurgebieden die interessant is voor vogels en vogelaars, dan ook niet voor dit doel is gereserveerd. De beste gebieden met een grote rijkdom aan levensvormen, zoals de omgeving van Ruigoord, Diemerzeedijk en de Vijfhoek zijn ontstaan nadat de oorspronkelijke functies ervan, al dan niet tijdelijk, zijn veranderd. In deze onbedoelde natuurgebieden worden soms zeer hoge natuurwaarden aangetroffen, soms zelfs hogere waarden dan die in de bestaande natuurgebieden. Op langere termijn zullen deze gebieden echter steeds minder te bieden hebben, allereerst omdat ze uiteindelijk voor een niet-natuurfunctie zullen worden ingericht en waarschijnlijk nooit de status van natuurgebied zullen krijgen. Maar zelfs bij handhaving van de 'laissez-faire'-status zullen dergelijke plekken snel verbossen. Het is te voorzien dat, zonder intensief beheer, uiteindelijk veel interessante vogelsoorten van rietland, struikgewas, en dergelijke zullen verdwijnen. De gewone bosvogels die landelijk al talrijk voorkomen, zullen de overhand krijgen. Op langere termijn zal de toevallig ontstane natuur in veel gevallen verloren gaan of op z'n minst in kwaliteit teruglopen.

Welke natuur voor welke vogels?

Omdat er blijkbaar geringe mogelijkheden zijn om nieuwe natuur aan te leggen, is de vraag aan de orde welk type natuur bij die schaarse gelegenheden zou moeten worden gecreëerd. Bij de keuzebepaling kunnen de volgende overwegingen een rol spelen:

- zijn er binnen de lokale abiotische situatie voldoende randvoorwaarden aanwezig waarbinnen de gewenste natuur is te realiseren?;
- is de geografische ligging zodanig dat het geplande natuurgebied aansluit op bestaande gebieden?;
- welke natuur is, vanuit een historisch gezichtspunt gezien, het meest op zijn plaats?

Als deze randvoorwaarden voor natuurontwikkeling aanwezig zijn, dan ligt het voor de hand om vervolgens de specifieke vogelbiotopen te creëren. Hierbij zou de aandacht vooral moeten zijn gericht op typische vogelsoorten die regionaal sterk achteruit zijn gegaan, maar zeker ook op soorten die landelijk of op Europese schaal sterk zijn bedreigd. Het ligt daarbij voor de hand om als richtsnoer de Rode Lijst van Bedreigde en Kwetsbare Vogelsoorten in Nederland te hantieren.

In Nederland zijn de afgelopen decennia vooral soorten van dynamische milieus sterk in aantal achteruitgegaan. Hierbij valt vooral te denken aan karakteristieke soorten van het levende duin (zoals Wulp, Tapuit en Grauwe Klauwier), van moeras (zoals rallen, Grote Karekiet, Purperreiger en Roerdomp) en wad en kust (zoals Strand-

plevier, Bontbekplevier en andere steltlopers en sterns).

Het creëren van de voor deze soorten noodzakelijke biotopen is op langere termijn misschien onvoldoende om deze soorten een bestaanszekerheid te bieden. Nogmaals, successiestadia zijn tijdelijk, hetgeen betekent dat alle stadia permanent aanwezig moeten zijn om de bijhorende soorten te handhaven. Het spreekt vanzelf dat vooral gebieden van grote omvang, met verbindingen naar andere natuurgebieden waar de diverse successiestadia steeds aanwezig zijn, de grootste zekerheid bieden dat er steeds uitwijkmogelijkheden zullen zijn.

Verkeerde motieven

Het begrip natuurontwikkeling heeft in brede kring een positieve klank en niet in de laatste plaats bij beleidsmakers. Men heeft het gevoel dat na afloop van een dergelijk project, per saldo, meer en betere natuur is gecreëerd. In veel gevallen zijn deze projecten echter een zwakke compensatie - als er al sprake is van compensatie - voor verlies aan natuurwaarden in de regio. Deze verliezen ontstaan vooral ten gevolge van steeds meer intensieve landbouw, toenemende recreatie en stadsuitbreiding. In regionaal opzicht is er in feite steeds verlies aan natuurwaarden. Een pijnlijk voorbeeld vormt de planologische ontwikkeling van de IJsselmeeroever tussen Marken en Amsterdam. Ter compensatie van verlies aan natuur, als gevolg van de aanleg van Amsterdam-Nieuw-Oost (IJburg) en meer intensieve recreatie, bieden de plannenmakers nieuwe natuur in de vorm van verondieping van de oeverzone tussen Durgerdam en Marken. Na uitvoering van de plannen is niet alleen een

groot deel van een rijk watervogelgebied opgeofferd voor woningbouw en recreatie, maar bovendien raken duizenden duikeenden hun foerageergebied kwijt. De nieuwe natuur, waarvan niemand weet hoe die er overigens uit komt te zien, is in feite een schijncompensatie. Het is slechts een doekje voor het bloeden. Uiteindelijk maken alleen de verantwoordelijke natuurontwikkelaars er mooie sier mee en ze kunnen hun natuurvriendelijke image ermee oppoetsen.

Andere plannenmakers hebben inmiddels ontdekt dat er aan nieuwe natuur iets te verdienen is. Sommige natuurbeherende instanties hebben bijvoorbeeld ontdekt dat er kan worden bezuinigd op onderhoud door aan het gebied een andere natuurfunctie te geven; bijvoorbeeld het laten verruigen van een veenweidegebied waardoor er niet hoeft te worden gemaaid en er minder onkosten worden gemaakt. Sommige instanties proberen letterlijk geld te verdienen aan nieuwe natuur door oude bomen uit het bos te halen onder het mom van natuurontwikkeling, maar mogelijk met slechts één doel: het verkopen van hout. Andere instanties laten natuurgebieden begrazen door vee dat in feite voor de slacht wordt gehouden. Met de verkoop van eco- of scharrelvlees is een nieuwe vorm van veehouderij ontstaan. Het zijn blijkbaar acceptabele manieren om natuurgebieden 'rendabel' te maken.

Wat kunnen vogelwerkgroepen doen?

Vogelwerkgroepen hebben weinig mogelijkheden om nieuwe natuur te maken. De tijd is echter voorbij dat vogelwerkgroepen zich moeten beperken tot het timmeren van nestkastjes. Er is in deze kringen langzamerhand zoveel kennis opgebouwd, dat veel leden van vogelwerkgroe-

Slechts weinigen realiseren zich dat in de vroegere Zuiderzee onder meer Nonnetjes voorkwamen, die thans sterk in aantal zijn afgenomen als gevolg van een steeds verdere inkrimping van het overwinteringsareaal. Foto: Piet Munsterman.

Een grootschalig natuurontwikkelingsproject, de zo geroemde Oostvaardersplassen, heeft nationaal, zelfs internationaal, zeer veel opzien gebaard. Foto: Bert Bos.

pen weten welke ecologische behoeften bepaalde soorten hebben en hoe deze omstandigheden met simpele maatregelen kunnen worden gecreëerd. In veel gevallen zijn deze maatregelen kosteloos of met minimale kosten te realiseren. Daarnaast zijn er opmerkelijk veel organisaties die geld of materialen of menskracht beschikbaar kunnen stellen om in bestaande natuurgebieden maatregelen te treffen waar allerlei interessante vogelsoorten van kunnen profiteren. Te denken valt aan recreatieschappen, parkbeheerders, gemeenten, provincies, landschapsbeheerorganisaties etc. Veel van deze organisaties blijken potjes te hebben om in een deel van hun gebied 'wilde natuur' aan te leggen. Met het uitvoeren van vrij simpele maatregelen is het mogelijk om in en rond de stad meer interessante natuur te scheppen. De volgende uit te voeren werkzaamheden zijn door vogelwerkgroepen te overwegen:

- oeverbeschoeiingen wegnemen teneinde geleidelijke overgangen te creëren tussen water en land;
- bomen ringen teneinde meer dood hout te verkrijgen;
- bomen omtrekken teneinde meer gelegenheid te bieden tot ontwikkeling van de kruid- en struiklaag en het doen ontstaan van leeftijddifferentiatie in het bomenbestand;
- rietmoeras ontdoen van jonge bomen en struiken;
- zaaien en aanplanten van vogelvriendelijke flora;
- creëren van broedgelegenheid voor soorten (als dit de ontbrekende voorwaarde is voor een bepaalde soort om zich ergens te vestigen), zoals broedeilandjes, oeverwaluw- en ijsvogelwandjes, nestkasten, enzovoorts;

- aanleggen van modderpoelen waar Huis- en Boerenzwaluwen nestmateriaal kunnen vinden;
- geleidelijk veronachtzamen van exotische planten, bomen, en dergelijke, teneinde inheemse soorten te bevoordelen;
- creëren van geleidelijke overgangssituaties tussen bos en open biotopen;
- paden en waterlopen ontoegankelijker maken (plaatsen van takken, balken etc.), echter zonder hiermee de lokatie tot verboden gebied te maken;
- beheerders vragen om duurdere ingrepen te financieren, zoals het vervaardigen en plaatsen van informatieborden voor recreanten en natuurliefhebbers of het omtrekken van bomen en struiken;
- aandringen op het nalaten van beheersmaatregelen, kortom 'niets doen'!

Met de uitvoering van een aantal van deze vaak bescheiden maatregelen kan, vooral in stedelijke gebieden, natuur zich ontwikkelen voor mensen die dichtbij huis geen interessante natuur (rijk aan natuurwaarden) aantreffen. In menig opzicht wordt de belevingswaarde van de natuur hiermee verhoogd en dit geldt beslist niet alleen voor de vogelaar.

In tegenstelling tot de vogelsamenstelling in grootschalige nieuw ontwikkelde natuurgebieden kunnen vogelaars zelf invloed uitoefenen op de soorten die ze in hun omgeving willen zien of horen. Tot op zekere hoogte kunnen ze hun favoriete soorten naar eigen smaak zelfs aantrekken. Er zullen echter moeilijke keuzes moeten worden gemaakt, waarbij een aantal interessante discussies kunnen ontstaan, want ook bij kleinschalige natuurontwikkeling zullen er altijd smaakverschillen blijven bestaan.